NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-6]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

UDK: 821.112.2-31.09

ERIX MARIA REMARK ROMANLARIDA URUSH TRAVMASI VA «YO'QOLGAN AVLOD» KONSEPTINING BADIIY TALQINI («G'ARBIY FRONTDA O'ZGARISH YO'Q», «QAYTISH» VA «UCH OG'AYNI» ROMANLARI MISOLIDA)

Mamashayeva Mastura Mamasoliyevna
Katta o`qituvchi, Namangan Davlat Universiteti, Namangan, O`zbekiston
ORCID:https://orcid.org/0009-0005-3799-4920
E-mail:mamashayevamastura@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada Erix Maria Remark ijodining markaziy muammosi — Birinchi jahon urushi keltirgan travmatik tajribaning badiiy talqini tadqiq etilgan. Tadqiqot obyekti sifatida yozuvchining shartli ravishda «yo'qolgan avlod trilogiyasi» deb ataluvchi «G'arbiy frontda o'zgarish yo'q» (1929), «Qaytish» (1931) va «Uch og'ayni» (1936) romanlari olingan. Ishning maqsadi — mazkur uchlikda urush travmasining bosqichma-bosqich rivojlanish modelini aniqlash va «yo'qolgan avlod» konseptining badiiy-strukturaviy voqelanishini tavsiflashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, germenevtik metodlar, motivlar tahlili hamda travma nazariyasi (trauma studies) vositalari qo'llanilgan. Tahlil natijasida travmatik tajribaning uch bosqichli modeli — front, qaytish va ijtimoiy begonalashuv — asoslab berildi; har bir bosqichning o'ziga xos xronotopi, hikoya qilish sub'yekti va uslubiy dominanti aniqlandi. Muallif Remark poetikasida travma bevosita ta'riflanmasdan, balki matnning sintaktik uzilishlari, hozirgi zamon fe'llari, detallashtirilgan tanaviy tasvir va ironik intonatsiya orqali ifodalanishini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari «yo'qolgan avlod» adabiyotini o'rganishda, chet el adabiyoti tarixi kurslarida hamda badiiy tarjima amaliyotida qo'llanilishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *Erix Maria Remark, «yo'qolgan avlod», urush travmasi, antimilitaristik roman, xronotop, badiiy talqin, german adabiyoti, travma nazariyasi.*

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВОЕННОЙ ТРАВМЫ И КОНЦЕПТА «ПОТЕРЯННОЕ ПОКОЛЕНИЕ» В РОМАНАХ ЭРИХА МАРИИ РЕМАРКА (НА ПРИМЕРЕ РОМАНОВ «НА ЗАПАДНОМ ФРОНТЕ БЕЗ ПЕРЕМЕН», «ВОЗВРАЩЕНИЕ» И «ТРИ ТОВАРИЩА»)

Аннотация. *В статье исследуется центральная проблема творчества Эриха Марии Ремарка — художественная интерпретация травматического опыта, порождённого Первой мировой войной. Объектом исследования выступают романы, условно объединяемые в «трилогию потерянного поколения»: «На Западном фронте без перемен» (1929), «Возвращение» (1931) и «Три товарища» (1936). Цель работы — выявить модель поэтапного развёртывания военной травмы в указанном триптихе и описать художественно-структурную реализацию концепта «потерянное поколение». В исследовании применены сравнительно-типологический и герменевтический методы, анализ мотивов, а также инструментарий теории травмы (trauma studies). В результате анализа обоснована трёхступенчатая модель травматического опыта — фронт, возвращение и социальное отчуждение; для каждой ступени определены специфический хронотоп, субъект повествования и стилевая доминанта. Автор показывает, что в поэтике Ремарка травма выражается не прямым описанием, а через синтаксические разрывы текста, формы настоящего времени, детализированную телесную образность и ироническую интонацию. Результаты могут быть использованы при изучении литературы «потерянного поколения», в курсах истории зарубежной литературы и в практике художественного перевода.*

Ключевые слова: *Эрих Мария Ремарк, «потерянное поколение», военная травма, антивоенный роман, хронотоп, художественная интерпретация, немецкая литература, теория травмы.*

THE ARTISTIC INTERPRETATION OF WAR TRAUMA AND THE CONCEPT OF THE "LOST GENERATION" IN ERICH MARIA REMARQUE'S NOVELS (BASED ON THE NOVELS "ALL QUIET ON THE WESTERN FRONT", "THE ROAD BACK" AND "THREE COMRADES")

Abstract. *The article examines the central problem of Erich Maria Remarque's oeuvre — the artistic interpretation of the traumatic experience generated by the First World War. The object of the study is the group of novels conventionally referred to as the «lost generation trilogy»: All Quiet on the Western Front (1929), The Road Back (1931) and Three Comrades (1936). The aim of the*

paper is to identify the model of the stage-by-stage unfolding of war trauma in this triptych and to describe the artistic and structural realisation of the concept of the «lost generation». The research applies comparative-typological and hermeneutic methods, motif analysis, and the conceptual apparatus of trauma studies. The analysis substantiates a three-stage model of traumatic experience — the front, the return and social alienation; for each stage a specific chronotope, narrative subject and stylistic dominant are established. The author demonstrates that in Remarque's poetics trauma is conveyed not through direct description but through syntactic ruptures of the text, present-tense forms, detailed corporeal imagery and ironic intonation. The findings may be applied in the study of «lost generation» literature, in courses on the history of foreign literature and in the practice of literary translation.

Keywords: *Erich Maria Remarque, lost generation, war trauma, anti-war novel, chronotope, artistic interpretation, German literature, trauma theory.*

1. Kirish

XX asr jahon adabiyotida urush mavzusi shunchaki syujet manbai emas, balki insonning ontologik holatini qayta baholashga majbur qilgan tarixiy-madaniy hodisa sifatida namoyon bo'ldi. Birinchi jahon urushi Yevropa madaniy ongida avvalgi qadriyatlar tizimining yemirilishiga olib keldi: qahramonlik, vatanparvarlik, sha'n kabi tushunchalar o'z an'anaviy mazmunini yo'qotdi va ko'pincha ritorik yolg'onga aylandi. Aynan shu inqiroz zaminida «yo'qolgan avlod» adabiyoti shakllandi — bu urushda jismonan omon qolgan, ammo tinch hayotga qaytish imkonini boy bergan avlod haqidagi adabiyotdir.

Erix Maria Remark (1898–1970) ijodi ushbu adabiy oqimning eng ta'sirchan va eng ko'p o'qilgan qismini tashkil etadi. Uning 1929-yilda nashr etilgan «G'arbiy frontda o'zgarish yo'q» romani qisqa muddat ichida jahon miqyosida mislsiz shuhrat qozondi va antimilitaristik nasrning etalon matniga aylandi. Biroq yozuvchi ijodining ilmiy talqinida uzoq vaqt davomida ma'lum nomutanosiblik saqlanib keldi: Remark ko'proq ommaviy o'quvchi yozuvchisi, «sentimental antimilitarist» sifatida baholanib, uning poetikasi, matn strukturasi va travmani ifodalash usullari yetarlicha o'rganilmadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi ikki jihat bilan belgilanadi. Birinchidan, XX asr oxiri — XXI asr boshida shakllangan travma nazariyasi (trauma studies) urush adabiyotini o'qishning yangi metodologik imkoniyatlarini ochdi: travma endi qahramonning ruhiy holati sifatidagina emas, balki matnning o'zida — uning uzilishlari, takrorlari va sukutlarida ro'y beradigan hodisa sifatida qaraladi. Ikkinchidan, o'zbek adabiyotshunosligida Remark ijodi asosan mavzuviy-mazmuniy nuqtai nazardan tavsiflanib kelinmoqda; yozuvchi romanlarining strukturaviy-poetik tahlili, ayniqsa uch romanni yagona badiiy tizim sifatida ko'rish tajribasi kam uchraydi.

Tadqiqotning maqsadi — Remark ijodining dastlabki, shartli ravishda «yo'qolgan avlod trilogiyasi» deb nomlanuvchi bosqichida urush travmasining badiiy talqin modelini aniqlash va uning strukturaviy voqelanishini tavsiflash.

Ushbu maqsaddan quyidagi vazifalar kelib chiqadi: 1) «yo'qolgan avlod» konseptining semantik maydonini aniqlash; 2) uch romandagi urush xronotopining tipologiyasini ishlab chiqish; 3) travmani ifodalovchi badiiy vositalarni matn darajalari bo'yicha tizimlashtirish; 4) trilogiya doirasida travmatik tajribaning rivojlanish modelini asoslash.

Ilmiy yangiligi shundan iboratki, ishda uchta roman alohida matnlar sifatida emas, balki yagona travmatik syujetning uch bosqichi sifatida qaraladi va shu asosda Remark poetikasining «kechikkan travma» prinsipiga qurilgan modeli asoslab beriladi.

2. Adabiyotlar tahlili

Remark ijodini o'rganish tarixini shartli ravishda uch bosqichga ajratish mumkin.

2.1. Dastlabki bosqich: mafkuraviy qutblanish

«G'arbiy frontda o'zgarish yo'q» romani nashr etilishi bilanoq adabiy hodisadan ko'ra ko'proq siyosiy voqea sifatida qabul qilindi. M. Ekstayns roman retseptsiyasini tahlil qilar ekan, uning muvaffaqiyati matnning badiiy fazilatlaridan tashqari, urushdan keyingi jamiyatning o'z tajribasini nomlashga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi [7]. Roman atrofidagi bahslar keskin qutblangan edi: bir tomonda uni «avlod ovozi» deb bilganlar, ikkinchi tomonda esa uni frontchilar sha'niga tuhmat sifatida baholaganlar turardi. 1933-yilda kitobning natsistlar tomonidan ommaviy yoqib yuborilishi va muallifning keyinchalik fuqarolikdan mahrum etilishi ushbu qarama-qarshilikning yakuniy nuqtasi bo'ldi.

2.2. Akademik bosqich: matnga qaytish

Urushdan keyingi o'n yilliklarda Remark ijodi asta-sekin akademik tahlil obyektiga aylandi. R.A. Firda yozuvchi romanlarining mavzuviy tahlilini amalga oshirib, ularda takrorlanuvchi motivlar tizimini — birodarlik, qochish, o'lim yaqinligi, muhabbatning muvaqqatligi — aniqladi [8]. H. Vagener Remark poetikasining sodda ko'ringan uslub ortida yashiringan murakkab ritorik tuzilishini ko'rsatdi va yozuvchini «sentimental» deb baholovchi an'anaviy qarashga qarshi dalillar keltirdi [12]. B. Merdok esa Remark romanlarini yaxlit korpus sifatida o'rganib, ularda hayotga intilish («sparks of life») motivi urush va zulm tasviridan ajralmas ekanini asoslaydi [10].

Osnabryukdagi Erix Maria Remark tinchlik markazi va uning rahbari T.F. Shnayder faoliyati tufayli yozuvchi matnlarining tanqidiy nashrlari, qo'lyozma variantlari hamda retseptsiya tarixi bo'yicha ishonchli manbaviy baza shakllandi. V. fon Shternburgning biografik tadqiqoti esa Remark shaxsi va uning matnlari o'rtasidagi murakkab munosabatni yoritdi [11].

2.3. Zamonaviy bosqich: travma va xotira nazariyasi

P. Fasselning Birinchi jahon urushi va zamonaviy xotira haqidagi klassik tadqiqoti urush tajribasi til va adabiy shakl darajasida qanday inqilob yasaganini ko'rsatdi: ironiya urushdan keyingi adabiyotning asosiy modusiga aylandi [9]. K. Karut travmaning asosiy xususiyati uning «kechikkanligi» — voqea sodir bo'lgan paytda to'liq anglanmasligi va keyinchalik takroran qaytishi ekanini asoslaydi [6]. Bu nazariy qoida Remark trilogiyasini o'qishda muhim ahamiyatga ega, chunki uning qahramonlari uchun eng og'ir sinov jang emas, balki jangdan keyingi hayotdir.

Rus adabiyotshunosligida D.V. Zatonskiy XX asr romanining badiiy mo'ljallarini tahlil qilar ekan, Remark nasrini urushdan keyingi Yevropa ongining tipik hujjati sifatida baholaydi [4]. T.L. Motilyova esa «yo'qolgan avlod» adabiyotini xalqaro kontekstda — E. Xemingueyning «Alvido, qurol!» va R. Oldingtonning «Qahramonning o'limi» asarlari bilan qiyoslab o'rganadi [5]. Xronotop tahlili uchun metodologik asos sifatida M.M. Baxtinning vaqt va makon kategoriyalari haqidagi ta'limoti xizmat qiladi [1].

Tadqiqot bo'shlig'i (research gap). Mavjud ishlarda «G'arbiy frontda o'zgarish yo'q» romani asosiy e'tibor markazida bo'lib, «Qaytish» va «Uch og'ayni» romanlari ko'pincha unga ilova yoki davom sifatida qaraladi. Ammo aynan bu ikki roman travmaning urushdan keyingi hayotdagi kechikkan ta'sirini ko'rsatadi. Shu bois uch romanni yagona strukturaviy butunlik — travmatik tajribaning uch bosqichi sifatida o'rganish zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur maqola shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

3. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot materiali. Tahlil uchun Erix Maria Remarkning uchta romani asos qilib olindi: «Im Westen nichts Neues» (1929), «Der Weg zurück» (1931) va «Drei Kameraden» (1936). Matnlar nemis tilidagi nashrlar hamda rus va o'zbek tilidagi tarjimalari bilan qiyosiy tarzda o'rganildi. Roman tanlovi quyidagi mezonlarga asoslanadi: a) uch asarning yaratilish vaqti yaqinligi (1929–1936); b) qahramonlar avlodining umumiyligi; c) syujet mantig'ining ketma-ketligi (front — qaytish — tinchlikdagi hayot).

Tadqiqotda quyidagi metodlar majmuasi qo'llanildi:

— **qiyosiy-tipologik metod** uch romandagi motiv, obraz va syujet chizig'ining umumiy hamda farqli jihatlarini aniqlash va ularni yagona tipologik tavsifga birlashtirish uchun;

— **germenevtik metod** matn parchalarini yaqindan o'qish (close reading) orqali ma'no qatlamlarini ochish va muallif niyati bilan matn ma'nosi o'rtasidagi munosabatni izohlash uchun;

— **motivlar tahlili** takrorlanuvchi semantik birliklarni (non, tuproq, etik, qo'l, ovqat, avtomobil) ajratib olish va ularning matndagi funksional yukini belgilash uchun;

— **xronotop tahlili** M.M. Baxtin ishlab chiqqan vaqt-makon kategoriyasi asosida har bir romanning fazoviy-temporal modelini tavsiflash uchun [1];

— **travma nazariyasi vositalari** K. Karut asoslagan «kechikkan tajriba» tushunchasi asosida matndagi uzilish, takror va sukut hodisalarini izohlash uchun [6].

Tadqiqot bosqichlari. Ish to'rt bosqichda amalga oshirildi: 1) uch romanning yaqindan o'qilishi va travma bilan bog'liq matn parchalarining ajratib olinishi; 2) ajratilgan materialning motiv, xronotop hamda hikoya sub'yekti parametrlari bo'yicha tasniflanishi; 3) tasniflangan materialning qiyosiy jadvallarga joylashtirilishi; 4) olingan natijalar asosida travmatik tajribaning umumlashtirilgan modelini qurish.

Tadqiqotning chegaralari. Ish faqat uchta roman doirasi bilan cheklangan; Remarkning Ikkinchi jahon urushi va emigratsiya mavzusidagi asarlari («Zafar arki», «Hayot uchquni», «Lissabon kechasi») tahlilga jalb etilmagan, ammo ular xulosalarni kengaytirish uchun istiqbolli material bo'lib qolmoqda. Shuningdek, tarjima matnlari yordamchi manba sifatida qo'llanilgan bo'lib, tarjimashunoslik jihatlari alohida tadqiqot predmeti hisoblanadi.

4. Natijalar va tahlil

4.1. «Yo'qolgan avlod» konseptining semantik maydoni

«Yo'qolgan avlod» iborasi G. Staynga tegishli bo'lib, E. Xeminguey uni «Fiesta» romani epigrafiga chiqargach, adabiy atamaga aylandi. Biroq Remark ijodida bu konsept eng izchil va eng keng tarzda voqelangan. Tahlil natijasida konseptning yetti asosiy semantik belgisi aniqlandi (1-rasm).

2-rasm. «Yo'qolgan avlod» konseptining semantik maydoni

1-rasm. «Yo'qolgan avlod» konseptining semantik maydoni (muallif tomonidan tuzilgan)

Birinchi belgi — vaqtdan ajralish. Remark qahramonlari o'z avlodini vaqt oqimidan chiqib qolgan guruh sifatida his qiladi: ular o'tmishga qaytolmaydi, chunki o'tmish yolg'on bo'lib chiqdi; kelajakka intila olmaydi, chunki kelajak tasavvuri urush bilan birga yo'qoldi. Ikkinchi belgi — kelajak loyihasining yo'qligi: qahramonlar kasb, oila, martaba kabi normativ hayot ssenariylarini rad etmaydi, balki ularni shunchaki tasavvur qila olmaydi. Uchinchi belgi — til va tajriba o'rtasidagi uzilish: front tajribasini tinch hayot tilida ifodalab bo'lmaydi, shu bois qahramonlar sukut saqlashni afzal ko'radi.

To'rtinchi belgi — otalar avlodiga ishonchsizlik. «G'arbiy frontda o'zgarish yo'q» romanida bu munosabat sinf rahbari Kantorek va yosh askarlar o'rtasidagi ziddiyat orqali beriladi: bir avlod ikkinchisini o'lim uchun tayyorlagan. Beshinchi belgi — front birodarligining yagona haqiqiy qadriyatga aylanishi. Oltinchi belgi — o'lim bilan kundalik yaqinlik, bu esa hayotni gedonistik tarzda, hozirgi damga qaratib yashashga majbur qiladi. Yettinchi belgi — ironiya himoya mexanizmi sifatida: qahramon dahshatni faqat kulgi orqali ifodalay oladi.

Ushbu yetti belgi o'zaro bog'langan tizim hosil qiladi. Ularning har biri alohida olinganda XX asr adabiyotining boshqa oqimlarida ham uchraydi; ammo ularning barchasi bir vaqtda, bir avlod tajribasi doirasida voqelanishi «yo'qolgan avlod» adabiyotining tipologik belgisi hisoblanadi.

4.2. Trilogiyada urush xronotopining tipologiyasi

Uch romanning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning har biri o'ziga xos vaqt-makon modeliga ega bo'lib, bu modellar birgalikda travmatik tajribaning fazoviy kartasini hosil qiladi. Xronotop tipologiyasi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Remark trilogiyasida urush xronotopining tipologiyasi

Parametr	«G'arbiy frontda o'zgarish yo'q»	«Qaytish»	«Uch og'ayni»
Asosiy makon	Okop, front chizig'i, lazaret	Yo'l, kazarma, ota shahri, maktab	Ustaxona, bar, ijara xona, sanatoriy
Makonning tabiati	Yopiq, tor, yer ostiga qaratilgan	Oraliq, o'tuvchi, beqaror	Ochiq, ammo begona; harakatdagi makon
Vaqt modeli	Hozirgi zamon; kelajak yo'q	Uzilgan vaqt; o'tmish qaytib keladi	Cheklangan vaqt; muddat sanog'i
Hikoya sub'yekti	Birinchi shaxs — Paul Boymer	Birinchi shaxs — Ernst Birkholts	Birinchi shaxs — Robert Lokamp
Uslubiy dominant	Protokol qisqaligi, tanaviy detal	Kontrast, ijtimoiy satira	Lirik ironiya, dialog ustunligi
Guruh holati	Jamoa sifatidagi «biz»	Tarqalayotgan «biz»	Qoldiq «biz» — uch kishi
Yakuniy nuqta	Qahramonning o'limi	Do'stning o'z joniga qasd qilishi	Do'st va sevgilining o'limi

Jadvaldan ko'rinadiki, trilogiya davomida makon kengayadi, ammo qahramonning unga nisbatan begonaligi kuchayadi. Bu paradoksal qonuniyat Remark poetikasining markaziy topilmalaridan biridir: fizik erkinlik ortishi bilan ekzistensial erkinlik kamayadi. Okopda qahramon tor makonda, ammo aniq vazifa va aniq jamoa bilan yashaydi; tinchlikda esa u cheksiz makonda, biroq maqsad va jamoasiz qoladi.

Vaqt modelining evolyutsiyasi ham diqqatga sazovor. Birinchi romanda hikoya asosan hozirgi zamonda olib boriladi — bu grammatik tanlov travmatik tajribaning o'tmishga aylana olmasligini ifodalaydi. Ikkinchi romanda o'tmish qahramonni ta'qib qila boshlaydi: tinch shahar ko'chalarida u okop reflekslarini namoyon qiladi, ya'ni tana urush tugaganini tan olmaydi. Uchinchi romanda esa vaqt sanog'i paydo bo'ladi: Patritsiya Xolmanning kasalligi hikoyaga aniq muddat qo'yadi va bu muddat urushning davomi, uning kechikkan hisob-kitobi sifatida idrok etiladi.

4.3. Travmani ifodalashning badiiy vositalari

Remark poetikasining o'ziga xosligi shundaki, travma matnda bevosita nomlanmaydi. Yozuvchi kengaytirilgan psixologik tahlildan ataylab voz kechadi va ruhiy holatni tashqi, ko'rinadigan belgilar orqali beradi. Ushbu vositalarni matn darajalari bo'yicha tizimlashtirish 2-jadvalda amalga oshirilgan.

2-jadval

Travmani ifodalovchi badiiy vositalarning matn darajalari bo'yicha tasnifi

Matn darajasi	Vosita	Badiiy funksiyasi
Grammatik	Hozirgi zamon fe'llarining ustunligi	Tajribani o'tmishga aylantira olmaslik; travmaning doimiy hozirligi
Sintaktik	Qisqa, uzilgan gaplar; parataksis	Ong faoliyatining parchalanishi; nafas qisilishi effekti
Leksik	Harbiy va tibbiy terminologiyaning qorishuvi	Insonning biologik jismga qadar qisqarishi
Obrazli	Tanaviy detal: qo'l, oyoq, teri, yara	Tananing sub'yektdan ajralib, mustaqil obyektga aylanishi
Motiv	Non, ovqat, tuproq, etik motivlari	Ekzistensial ehtiyojlarning mavhum qadriyatlar o'rnini egallashi
Intonatsion	Ironiya va qora yumor	Dahshatni ifodalashning yagona mumkin bo'lgan shakli
Kompozitsion	Sukut, tushirib qoldirish (ellipsis)	Aytib bo'lmaydigan tajribaning matndagi bo'shliq sifatida mavjudligi
Nomlash	Qahramon o'limining betaraf bayoni	Individual fojianing statistik faktga aylanishi

Ayniqsa oxirgi vosita alohida e'tiborga loyiq. «G'arbiy frontda o'zgarish yo'q» romanining yakunida bosh qahramon o'limi birinchi shaxs hikoyasidan uchinchi shaxs bayoniga o'tish orqali beriladi va harbiy axborotnomaning quruq tili bilan qayd etiladi. Bu kompozitsion yechim romanning butun mazmunini bir nuqtaga jamlaydi: shaxs uchun mutlaq voqea bo'lgan o'lim tarix uchun hech qanday voqea emas. Roman sarlavhasi ham aynan shu ma'noni takrorlaydi va shu tariqa matn o'z boshiga qaytadi — bu halqasimon kompozitsiya urushning yakunlanmasligi haqidagi g'oyani struktura darajasida ifodalaydi.

Non va ovqat motivining yuqori chastotasi ham tasodifiy emas. Front sharoitida ovqat qadriyatlar iyerarxiyasining eng yuqori pog'onasiga ko'tariladi — bu qahramonlarning axloqiy tanazzuli emas, balki mavhum qadriyatlar tizimining amaliy yaroqsizligini ko'rsatuvchi badiiy dalildir. Vatanparvarlik ritorikasi okopda hech qanday funksiyaga ega emas, non esa bor. Xuddi shu tarzda «Uch og'ayni» romanida avtomobil («Karl») shunchaki texnika vositasi emas, balki qahramonlarni birlashtiruvchi va ularga harakat illyuziyasini beruvchi ramziy markazga aylanadi.

4.4. Travmatik tajribaning uch bosqichli modeli

Yuqoridagi tahlil natijalari trilogiyani yagona badiiy tizim sifatida ko'rish imkonini beradi. Uch roman travmatik tajribaning ketma-ket bosqichlarini ifodalaydi (2-rasm).

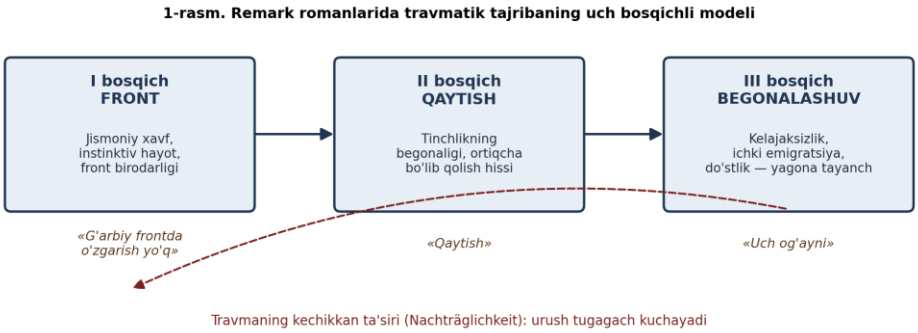

2-rasm. Remark romanlarida travmatik tajribaning uch bosqichli modeli (muallif tomonidan tuzilgan)

Modelning asosiy topilmasi shundan iboratki, travmaning kuchayish egri chizig'i urush voqealari bilan mos kelmaydi. Frontda qahramon travmani deyarli his qilmaydi — u instinktiv darajada yashaydi va aynan bu holat uni saqlab qoladi. Travma urush tugagach, ya'ni tashqi xavf yo'qolgach yuzaga chiqadi. Bu K. Karut ta'riflagan «kechikkan tajriba» (belatedness) prinsipining badiiy tasdig'idir [6]: voqea sodir bo'lgan paytda to'liq anglanmaydi, keyinchalik esa qaytib kelib, sub'yektni egallaydi.

Shu nuqtai nazardan trilogiyaning ichki mantig'i quyidagicha ta'riflanadi: birinchi roman travmani hosil qiladi, ikkinchisi uni ochib beradi, uchinchisi esa u bilan yashash imkoniyatini sinovdan o'tkazadi. «Uch og'ayni» romanida bu sinov muhabbat orqali amalga oshiriladi va, xarakterli tarzda, muvaffaqiyatsiz yakunlanadi — ammo mag'lubiyat qahramonni yemirmaydi. Aynan shu yerda Remark poetikasining stoik o'zagi namoyon bo'ladi: ma'no yo'qligi sharoitida ham insoniy munosabat saqlanib qolishi mumkin.

Uch bosqichning qiyosiy tavsifi 3-jadvalda umumlashtirilgan.

3-jadval

Travmatik tajriba bosqichlarining qiyosiy tavsifi

Mezon	I bosqich — Front	II bosqich — Qaytish	III bosqich — Begonalashuv
Asosiy tahdid	Jismoniy o'lim	Ijtimoiy ortiqchalik	Ekzistensial ma'nosizlik
Himoya mexanizmi	Instinkt, jamoaviylik	Rad etish, agressiya	Ironiya, do'stlik, harakat
Insoniy aloqa	Front birodarligi	Yemirilayotgan aloqalar	Tanlangan uchlik va muhabbat
Vaqtga munosabat	Faqat hozirgi dam	O'tmish bosimi	Sanoqli kelajak
Til holati	Yetarli — front tili	Yaroqsiz — til uzilishi	Ironik almashtirish
Yakuniy natija	Jismoniy halokat	Ijtimoiy halokat	Qadriyatning saqlanib qolishi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, trilogiya oxirida qahramonlar barcha tashqi tayanchlarini yo'qotadi, ammo ayni paytda yagona ichki qadriyat — insonga sodiqlik — sinovdan o'tadi. Shu bois Remark ijodini faqat pessimistik deb baholash bir yoqlama bo'ladi: uning matnlarida umid ijtimoiy loyihada emas, shaxslararo munosabatda joylashadi.

Tahlil shuni ham ko'rsatadiki, Remark antimilitarizmi ideologik emas, antropologik tabiatga ega. Yozuvchi urushni siyosiy sabablar orqali izohlamaydi va ayblovchi tomonni ko'rsatmaydi. Uning tanqidi urush inson tanasi va ongi bilan nima qilishini ko'rsatish orqali amalga oshiriladi. Aynan shu xususiyat Remark matnlarining vaqt sinovidan o'tishini va turli davrlarda qayta-qayta dolzarblashuvini ta'minlaydi.

4.5. Trilogiyaning tipologik konteksti

Olingan natijalarni «yo'qolgan avlod» adabiyotining kengroq maydoniga joylashtirish tadqiqot xulosalarining ishonchliligini oshiradi. E. Xemingueyning «Alvido, qurol!» (1929) romanida ham urush va muhabbat chizig'i o'zaro bog'lanadi, ammo Xeminguey qahramoni urushdan ongli ravishda voz kechadi va «alohida tinchlik» tuzadi. Remark qahramonlari uchun esa bunday tanlov mavjud emas: ular urushdan chiqadi, biroq urush ulardan chiqmaydi. Bu farq ikki yozuvchining travmani tushunishidagi tafovutni ko'rsatadi — Xemingueyda travma qahramonning qarori orqali yengiladi (garchi yakun fojiali bo'lsa-da), Remarkda esa u qaror doirasidan tashqarida joylashadi.

R. Oldingtonning «Qahramonning o'limi» (1929) romani bilan qiyoslash boshqa jihatni ochadi. Oldington matni keskin publitsistik, ayblovchi ohangga ega: unda urush uchun mas'ul ijtimoiy muhit batafsil fosh etiladi. Remark bunday

to'g'ridan-to'g'ri ayblovdan tiyiladi va ayblov funksiyasini tasvirning o'ziga yuklaydi. Aynan shu tiyilish Remark matnlarining ta'sir kuchini oshiradi, chunki o'quvchi xulosani tayyor holda olmaydi, balki uni mustaqil chiqaradi.

Qiyosiy tahlil, shuningdek, Remark trilogiyasining tipologik o'ziga xosligini aniqlash imkonini beradi: «yo'qolgan avlod» adabiyotining aksariyat namunalari front yoki undan keyingi hayotning bir bosqichini tasvirlash bilan cheklanadi, Remark esa uch romanda travmatik tajribaning to'liq yoyilishini — hosil bo'lishi, ochilishi va u bilan yashash urinishini — ketma-ket ko'rsatadi. Aynan shu izchillik uning badiiy tizimini o'ziga xos qiladi va uni yaxlit tadqiqot obyekti sifatida ko'rish uchun asos beradi.

Nihoyat, olingan natijalar o'zbek adabiyoti kontekstida ham qiziqish uyg'otadi. XX asr o'zbek nasrida urush va uning oqibatlari mavzusi keng yoritilgan bo'lib, urushdan qaytgan inson va uning tinch hayotga moslashuvi muammosi bir qator asarlarda markaziy o'rin egallaydi. Remark modelini qiyosiy asos sifatida qo'llash bu materialni yangicha o'qish, milliy adabiyotdagi travma poetikasining o'ziga xos shakllarini aniqlash imkonini beradi. Bu yo'nalish alohida tadqiqot predmeti bo'lib, mazkur maqola doirasidan tashqarida qoladi.

5. Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, Erix Maria Remarkning «G'arbiy frontda o'zgarish yo'q», «Qaytish» va «Uch og'ayni» romanlari alohida asarlar emas, balki yagona badiiy tizimni — travmatik tajribaning uch bosqichli modelini tashkil etadi. Bu model front, qaytish va ijtimoiy begonalashuv bosqichlaridan iborat bo'lib, har bir bosqich o'z xronotopi, uslubiy dominanti va himoya mexanizmiga ega.

Ikkinchidan, «yo'qolgan avlod» konsepti Remark ijodida yetti asosiy semantik belgi orqali voqelanadi: vaqtdan ajralish, kelajak loyihasining yo'qligi, til va tajriba o'rtasidagi uzilish, otalar avlodiga ishonchsizlik, front birodarligining mutlaqlashuvi, o'lim bilan kundalik yaqinlik va ironiyaning himoya vositasiga aylanishi.

Uchinchidan, Remark poetikasida travma bevosita psixologik tahlil orqali emas, balki matnning grammatik, sintaktik, obrazli va kompozitsion darajalarida ifodalanadi. Hozirgi zamon fe'llarining ustunligi, sintaktik uzilishlar, tanaviy detallashtirish va ironik intonatsiya — bularning barchasi aytib bo'lmaydigan tajribani matn strukturasiga ko'chirish vositalaridir.

To'rtinchidan, travmaning eng kuchli namoyoni urush davriga emas, undan keyingi davrga to'g'ri keladi. Bu Remark badiiy tizimining travma nazariyasidagi «kechikkan tajriba» prinsipiga tipologik mosligini ko'rsatadi va yozuvchi matnlarini zamonaviy metodologik apparat yordamida qayta o'qish imkonini beradi.

Beshinchidan, Remark antimilitarizmi antropologik tabiatga ega bo'lib, u urushni mafkuraviy emas, insoniy o'lchov orqali baholaydi. Aynan shu jihat uning asarlarining universalligini va turli madaniy kontekstlarda, jumladan o'zbek o'quvchisi tomonidan ham qabul qilinishini ta'minlaydi.

Tadqiqotning istiqbollari. Ishda taklif etilgan uch bosqichli model Remarkning keyingi davr romanlari («Zafar arki», «Hayot uchquni», «Yashash va o'lish vaqti», «Lissabon kechasi») materialida sinovdan o'tkazilishi mumkin. Shuningdek, model E. Xeminguey, R. Oldington va L.-F. Selin ijodi bilan qiyosiy tahlil uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Alohida istiqbolli yo'nalish — Remark asarlarining o'zbek tiliga tarjimalarida travmatik uslubning qanday qayta yaratilganini o'rganishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе // Вопросы литературы и эстетики. — М.: Художественная литература, 1975. — С. 234–407.

2. Ремарк Э.М. На Западном фронте без перемен / пер. с нем. Ю. Афонькина. — М.: АСТ, 2014. — 256 с.

3. Ремарк Э.М. Три товарища / пер. с нем. И. Шрайбера. — М.: АСТ, 2015. — 480 с.

4. Затонский Д.В. Художественные ориентиры XX века. — М.: Советский писатель, 1988. — 416 с.

5. Мотылёва Т.Л. Зарубежный роман сегодня. — М.: Советский писатель, 1966. — 472 с.

6. Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History. — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. — 154 p.

7. Eksteins M. Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age. — Boston: Houghton Mifflin, 1989. — 396 p.

8. Firda R.A. Erich Maria Remarque: A Thematic Analysis of His Novels. — New York: Peter Lang, 1988. — 268 p.

9. Fussell P. The Great War and Modern Memory. — New York: Oxford University Press, 1975. — 363 p.

10. Murdoch B. The Novels of Erich Maria Remarque: Sparks of Life. — Rochester, NY: Camden House, 2006. — 256 p.

11. Sternburg W. von. «Als wäre alles das letzte Mal»: Erich Maria Remarque. Eine Biographie. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1998. — 496 S.

12. Wagener H. Understanding Erich Maria Remarque. — Columbia: University of South Carolina Press, 1991. — 148 p.

13. Remarque E.M. Im Westen nichts Neues. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1998. — 220 S.

References

1. Bakhtin M.M. Formy vremeni i khronotopa v romane [Forms of Time and of the Chronotope in the Novel]. In: Voprosy literatury i estetiki. Moscow, Khudozhestvennaya literatura Publ., 1975, pp. 234–407. (In Russian)

2. Remark E.M. Na Zapadnom fronte bez peremen [All Quiet on the Western Front]. Transl. from German by Yu. Afonkin. Moscow, AST Publ., 2014. 256 p. (In Russian)

3. Remark E.M. Tri tovarishcha [Three Comrades]. Transl. from German by I. Shrayber. Moscow, AST Publ., 2015. 480 p. (In Russian)

4. Zatonskiy D.V. Khudozhestvennye orientiry XX veka [Artistic Landmarks of the 20th Century]. Moscow, Sovetskiy pisatel Publ., 1988. 416 p. (In Russian)

5. Motyleva T.L. Zarubezhnyy roman segodnya [The Foreign Novel Today]. Moscow, Sovetskiy pisatel Publ., 1966. 472 p. (In Russian)

6. Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1996. 154 p. (In English)

7. Eksteins M. Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age. Boston, Houghton Mifflin, 1989. 396 p. (In English)

8. Firda R.A. Erich Maria Remarque: A Thematic Analysis of His Novels. New York, Peter Lang, 1988. 268 p. (In English)

9. Fussell P. The Great War and Modern Memory. New York, Oxford University Press, 1975. 363 p. (In English)

10. Murdoch B. The Novels of Erich Maria Remarque: Sparks of Life. Rochester, NY, Camden House, 2006. 256 p. (In English)

11. Sternburg W. von. «Als wäre alles das letzte Mal»: Erich Maria Remarque. Eine Biographie. Köln, Kiepenheuer & Witsch, 1998. 496 p. (In German)

12. Wagener H. Understanding Erich Maria Remarque. Columbia, University of South Carolina Press, 1991. 148 p. (In English)

13. Remarque E.M. Im Westen nichts Neues. Köln, Kiepenheuer & Witsch, 1998. 220 p. (In German)